

KE KONCEPCI GLOBÁLNÍ STRATEGIE

Světové hospodářství a otázka rozvoje pod vlivem
vědeckotechnické revoluce a ve světle KOR

Zdeněk Švejnár

Druhé zasedání Konference o obchodu a rozvoji (KOR) v Dillí¹⁾ teoreticky navázalo na hlavní teze prvního zasedání,²⁾ které v některých směrech upřesnilo nebo korigovalo, a na základě čerstvých dat provedlo další projekci vývojových trendů. Rozbor uvedených údajů posloužil dále k vytyčení teze globální strategie rozvoje a politiky globální mezinárodní kooperace.

Teorie globální strategie již v dnešní nehotové podobě představuje krok vpřed při řešení problémů světového hospodářství ve vztahu k třetímu světu. Je to však dosud spíš první náčrt teorie. Opírá se v některých směrech o neúplné nebo nepřiměřené hodnocení faktorů a má i jiné mezery.

V naší studii si to můžeme ujasnit pouze v zúženém pohledu. Všimneme si (v obecných rysech) významných důsledků vědeckotechnické revoluce (VTR) na trhu zboží a práce. Dále tyto důsledky budeme analyzovat konkrétněji pouze v relaci k rozvojovým zemím (RZ). Sledováním těchto vztahů získáme též poněkud jiný (výstižnější) pohled na mezinárodní dělbu práce, na postavení RZ ve světovém hospodářství a na vývoj rozporu „bohatí—chudí“. Z tohoto rozboru a v konfrontaci s jinými poznatky (o překážkách ekonomického růstu RZ aj.) nám současně vynikne dosavadní nevýstižnost a neglobálnost globální teorie v jednom ze základních směrů, který jsme zvolili.

Globální teorie v dosavadní podobě má ještě další mezery. Jedna z nich například vyplývá z toho, že teorie se nedostatečně opírá o studium úzkých profilů a problémů rozvoje světového hospodářství, které vznikají v samotných vyspělých státech, ať kapitalistických nebo socialistických, a v neposlední řadě ve vzájemných vztazích mezi nimi. Do takové šířky však v našich úvahách nepůjdeme. Globální teorie ovšem může být omezena pouze směrem k RZ a může abstrahovat od výkyvů, které přicházejí z jiných oblastí. Viz například zaměření některých teorií rozvoje. Jestliže však má být globální strategie konkrétním návodem pro politiku v oblasti mezinárodních vztahů, pak je nutno vzít v úvahu řadu dalších vlivů.

1) Od 1. 2. do 29. 3. 1968.

2) Například na teorii o vztazích centra k periferním oblastem.

Některé důsledky vědeckotechnického pokroku na trhu zboží a práce

Vědeckotechnická revoluce se stala hlavní hybnou pákou vnitřního (zejména poválečného) rozvoje vyspělých zemí. Změny ve vyspělých zemích výrazně ovlivňují mezinárodní trh a jeho dělbu práce. Současně kontrastují se znaky a s vývojem periferních (nevyspělých) oblastí. Kontrastují však také (ve třetím směru) s vývojem ČSSR, i když ne tak křiklavě.

Vliv VTR na trh práce. *VTR si vynucuje výraznou přeměnu kvalifikační struktury zaměstnanosti.* Je to jeden z jevů, který KOR nedostatečně zdůrazňuje. A přesto je zřejmé, že *mezinárodní pohyb pracovních sil* se dnes stal jedním z hlavních faktorů světového hospodářství. Nejde pouze o sezónní a trvalou migraci statisíců dělníků různých profesí, například z jižní Evropy, severní Afriky a Latinské Ameriky na sever. Jde také o tzv. „brain drain“, který představuje mezinárodní pohyb tisíců vysoce kvalifikovaných inženýrských a vědeckých kádrů ve všech směrech. Zejména z méně vyspělejších oblastí do vyspělejších, tj. do západní Evropy a USA, a odborníci jiných kvalifikačních proudů opět opačným směrem.

Uvážíme-li, že výchova vlastních vysoce kvalifikovaných odborníků trvá 15 až 20 let, pak jistě oceníme služby mezinárodního trhu práce, který se v současnosti výrazně kvalitativně rozvíjí. Přeměnu národní kvalifikační struktury, která by pouhým využitím vnitřních zdrojů trvala několik desítek let, je možno s využitím vnějších zdrojů mnohonásobně urychlit. Tento zdroj světového hospodářství a produkt VTR je nejvíce využíván kapitalistickým vyspělým světem. Dosud je málo využíván třetím světem a zůstává paradoxem, že ho téměř vůbec nevyužívá ČSSR. Je to právě Marx, který vyzdvihuje kvalifikaci a lidského činitele jako rozhodujícího (aktivního) činitele výrobního procesu. Naše hospodářská praxe (a zahraniční politika), která z této teze dosud nevyvodila patřičné důsledky, stojí proto před důležitým úkolem.

Vědeckotechnické převraty a růst životní úrovně ve vyspělém světě se projevily dále *v dynamice mezinárodního obchodu.* Vyplývá to například ze srovnání dlouhodobého vývoje s vývojem v posledním období. V dlouhodobém trendu let 1928 až 1960 se export zvyšoval ročně jen o 2 %.³⁾ Na konci sledovaného období, tj. ve druhé polovině padesátých let, však již objem světového vývozu vykazoval průměrné roční přírůstky 6,4 % a v letech 1960—66 dokonce 8 % [tj. vzrůst ze 128 na 203,5 miliardy dolarů.⁴⁾ Podle ročenky GATT 1966⁵⁾ (která uvádí jen málo odlišná absolutní čísla) je dynamika objemu světového exportu a výroby v letech 1953—1966 vyjádřena těmito indexními čísly:

Tabulka č. 1

	1953	1957	1960	1966
vývoz celkem	100	136	161	244
z toho:				
1. prvovýrobky	100	126	144	195
2. výrobky zpracovatelského průmyslu	100	149	183	305
světová výroba celkem	100	121	144	199
z toho:				
1. zemědělská	100	110	122	140
2. těžební a průmyslová	100	127	154	227

³⁾ Z toho přírůstky průmyslových výrobků činily 3,1 % a výrobků prvovýrobky 1,4 % (bez nafty 1 %), E/CONF 46/3.

⁴⁾ TD/5, 15 Nov. 1967, Part One — *Review of Recent Trends in Trade and Development.*

⁵⁾ *International Trade 1966*, GATT.

Jak jsme již uvedli dříve, dynamika světového obchodu a výroby v sobě skrývá významné *strukturální změny*. Především si povšimněme, že akcelerace ekonomického rozvoje byla umožněna mimo jiné dalším prohloubením mezinárodní specializace a dělby práce. Toto těsnější spojení vyspělých ekonomik se světovým trhem je patrné z toho, že tempo růstu světové výroby (100—199) bylo provázeno rychlejším tempem růstu exportu (100—244), a jsou zde ještě jiné jevy, které jak uvidíme, uvedený trend rovněž potvrzují.⁶⁾

Dalším jevem jsou *přesuny v růstu poptávky* po jednotlivých druzích zboží. Již z pouhého rozdělení zboží na dvě kategorie vyplývá, že v letech 1953—1966 rostla světová poptávka po výrobcích zpracovatelského průmyslu mnohem rychleji (100—305) než po prvovýrobci (100—195). KOR postihuje tyto přesuny ještě trochu podrobněji, avšak ani zde mu klasifikace SITC⁷⁾ neumožnila zcela oddělit zboží více poptávané od zboží, na něž poptávka relativně klesá.

Tabulka č. 2

Světový) vývoz podle skupin zboží 1960—1965*

Skupina zboží	Průměrný roční přírůstek v %		Změny v hodnotě (ceně) za jednotku 1960 = 100
	fyzického objemu	hodnotového objemu	
Potraviny a nápoje	4.6	6.3	108
Suroviny	3.0	3.0	100
Nafta	8.2	7.1	94
Chemikálie	11.7	10.1	94
Stroje a dopravní zařízení	9.6	11.2	108
Ostatní průmyslové výrobky	7.6	8.6	105
Celkem	7.1	7.8	103

*) Bez vývozu socialistických zemí.

Z tabulky je patrné, že uvnitř velké skupiny výrobků zpracovatelského průmyslu rostl nejrychleji vývoz chemikálií — 10,1 a strojů a dopravního zařízení — 11,2 proti průměru 7,8. Ovšem uvnitř těchto skupin bychom teprve našli konkrétní chemikálie a strojírenské a elektrotechnické výrobky (například hnací, dopravní a stavební stroje, počítačové stroje, elektronky, polovodiče, měřicí přístroje, optiku, umělé hmoty a vlákna, pesticidy atd.), jejichž výroba a export zaznamenaly největší tempo růstu, často značně převyšující uvedené údaje.

Zde je třeba právě poznamenat, že *dělicí čára mezi výrobky s největší světovou poptávkou a výrobky, na které poptávka roste relativně nejpomaleji, neprochází přesně na hranicích mezi prvovýrobou a zpracovatelskou výrobou*, jak by se zdálo z některých materiálů KOR, TD(5).

Světovou poptávku po jednotlivých druzích (skupinách) zboží a vývoj struktury této poptávky ovlivňuje řada faktorů. Uplatňuje se zde mnohostranně

⁶⁾ Konfrontací s vývozem a teritoriální strukturou čs. zahraničního obchodu můžeme opět zjistit, že ČSSR nevyužila možnosti těsnějšího spojení s vyspělým trhem jako páky k rychlejšímu ekonomickému rozvoji.

⁷⁾ SITC- Standard International Trade Classification.

VTR, integrační tendence, konzumní zvyklosti a vývoj životní úrovně v jednotlivých oblastech, působí zde rovněž neekonomické faktory, zejména vznik ohnisek sociálního a mezinárodního napětí spolu s podněty ke zvýšenému zbrojení atd. Analýza vývoje poptávky je, jak patrně, značně složitou záležitostí, kterou se zde nemůžeme zabývat. Nicméně řádné objasnění, zdůvodnění a předvídaní vývoje světové poptávky by bylo dalším nástrojem k lepšímu stanovení diagnózy i terapie světového hospodářství a přispělo by k výstižnější formulaci globální strategie. Na tomto úseku KOR dosud nevyužil své možnosti a je to více méně bílé místo též v čs. výzkumu světového hospodářství.

Potřeby lepšího objasnění změn ve struktuře poptávky si můžeme stručně ilustrovat v konfrontaci s jedním faktorem VTR, který právě daný jev nemálo ovlivňuje. Je to *vývoj poptávky po výrobcích náročných na kvalitu živé i mrtvé práce* (a často též náročnost na kvalitu živé i mrtvé práce). Je prokázáno, že právě výrobky, v nichž je zpředmětněna kvalifikovaná práce, tvoří ve své většině skupinu zboží, která je na světovém trhu nejvíce vyhledávána, a to dlouhodobě. (Vysoká poptávka je ještě také po některém jiném zboží.) Náročnost na kvalifikovanou práci je v dané fázi vývoje jedním z kritérií, které je lepší dělicí čarou než rozdělení na produkty zpracovatelské výroby a prvovýroby.⁸⁾

Patří sem především výrobky tzv. progresivních výrobních odvětví, které jsou, až na několik výjimek, náročné na kvalifikovanou práci. Těch několik výjimek tvoří především několik surovin. Je to zejména: nafta jako ušlechtilý zdroj energie, palivo a surovina moderní chemie a neželezné kovy (zejména měď, hliník) s širokým využitím v progresivním a zbrojním průmyslu.

U dané skupiny výrobků s vysokou poptávkou byl pochopitelně také zaznamenán příznivější cenový vývoj než u ostatních skupin zboží s relativně pomaleji rostoucí poptávkou a „většinou“ nenáročných na kvalifikovanou práci. Jak jsme však již zdůraznili dříve, vliv kvality spotřebované živé práce na změnu poptávky je ve skutečnosti pouze jedním z několika faktorů, které světovou poptávku ovlivňují. Je to otázka, před kterou stojí další výzkum v ČSSR.

Rozvojové země a světový trh zboží

Pro postavení RZ (a také ČSSR) ve světovém hospodářství má zjištěn o rychleji rostoucí poptávce po produktech kvalifikované práce mimořádný význam. RZ se podílí na světovém vývozu téměř výhradně takovými výrobky, v nichž není vtělena vysoce kvalifikovaná práce. V roce 1960 měl export RZ přibližně tuou strukturu: suroviny (bez nafty) 28% a dohromady s potravinami 58%, nafta 28% a průmyslové výrobky 14%. Z toho poslední dvě položky patří mezi zboží s relativně vyšším tempem růstu vývozu (viz tabulku č. 2). Vzhledem k tomu však, že vývoz nafty i průmyslových výrobků se týká jen malého počtu RZ, je zřejmé, že převážná většina nevyspělých zemí vyvážejících cca ze 3/4 (i více) potraviny a suroviny, jsou v této převažující části vývozci zboží, po němž světová poptávka roste relativně pomaleji. V případě RZ pak roste dokonce ještě pomaleji než vývoz jiných surovin a potravin z vyspělých zemí. V letech 1960—1965 činilo průměrné roční tempo růstu vývozu prvovýrobků z RZ pouze 3,5%, zatímco z vyspělých zemí 6,3% (TD/5). Rozdíly způsobují faktory na straně nabídky a poptávky. Je to zmíněný faktor

⁸⁾ Jsou vysoce kvalitní (legované) druhy ocelí, náročné výkovky a určitý sortiment válcovaného materiálu, který je na trzích vyhledávaný, přitom po jiných výrobcích stejného odvětví je poptávka mnohem nižší a obdobné rozdíly existují též uvnitř jiných výrobních odvětví. Máme na mysli většinou oblast mimo progresivní odvětví výroby.

kvalifikované práce u umělých hmot (růst spotřeby ve vyspělých zemích 13% ročně), syntetického kaučuku a některých dalších surovin z vyspělých zemí, proti surovinám získávaným nekvalifikovanou prací ze zemí nevyspělých. Dále je to otázka vyšší pružnosti poptávky po základních potravinách z vyspělých zemí (mléku, mase, ovoci, zelenině) v závislosti na růstu důchodu a relativní nepružnosti poptávky po méně důležitých potravinách z RZ (kávě, čaji, cukru atd.). Kromě toho sehrálo úlohu pružné a v případě RZ nepružné přízpůsobování nabídky náhlému zvýšení poptávky a změně v její struktuře.

Z dosavadního rozboru je patrné, že *charakter rozvoje světového hospodářství zhoršil postavení RZ* v mezinárodním obchodě zejména tím, že v mezinárodní dělbě práce jim byla přisouzena úloha

- 1) *Dodavatele výrobků nekvalifikované práce* a
 - 2) *dodavatele takových užitečných hodnot (potravin, surovin a některých průmyslových výrobků), po nichž světová poptávka roste relativně nejpomaleji.*
- Ve světovém vývozu se tyto negativní důsledky VTR projevují dlouhodobým poklesem podílu periferních oblastí na světovém vývozu.

Tabulka č. 3

Podíl oblastí na světovém exportu v %

	1950	1955	1960	1966
Vyspělé kapitalistické státy	60.8	64.6	66.8	69.6
Rozvojové země	31.2	25.3	21.4	19.1
bez nafty	24.4	20.3	16.5	14.4*)
Socialistické země	8.0	8.5	10.2	10.3

*) Údaje z roku 1965.

V letech 1950—1966 klesl podíl RZ na vývozu z 31,2% na 19,1%, zatímco VTR umožnila vyspělým kapitalistickým státům (KS) tento podíl zvýšit z 61% na téměř 70%. Na jedné straně vyspělé KS získávají a upevňují si dominantní postavení na světovém trhu kvalitativně (sortimentem) i kvantitativně a na straně druhé tento *proces ve sféře obchodu prohlubuje propast mezi centrem a periferií*. Je to jeden ze zdrojů, který *prohlubuje rozpor „chudí — bohatí“*.

Pokles podílu RZ na světovém exportu však neznamená, že by se tempo růstu jejich exportu snižovalo. Naopak. Jak jsme viděli, rozvíjel se světový trh zejména v první polovině šedesátých let tak rychle, že i klesající podíl RZ na vývozu znamenal zrychlení tempa růstu vývozu, a to z 1,9% v 1955—1960 na 6,7% v 1960—1965.⁹⁾ Nevyspělé země zde vytěžily především z akcelerace ekonomického růstu a dovozu vyspělých KS.

Vyšší tempo růstu vývozu však přesto nestačilo krýt rostoucí dovozy, jak je patrné z *trvalého schodku obchodní bilance*. Na přelomu šedesátých let (1963—1966) se obchodní schodek RZ pohybuje kolem 1,5 miliardy dolarů. Když vyloučíme vývozce nafty, pak schodek ve stejném období dosáhl cca 6 miliard dolarů a v roce 1966 6,7 miliardy dolarů.¹⁰⁾ To znamená, že téměř 1/5 dovozu není kryta vývozem. Příčiny a důsledky zadlužování RZ je však vhodnější posuzovat v rámci globálnějšího pohledu na problémy rozvoje.

⁹⁾ TD/5, s. 22.

¹⁰⁾ GATT, International Trade 1966, s. 228.

Pronikání prvků VTR do třetího světa a jeho důsledky; otázky globální strategie

^o K velmi složité otázce pronikání prvků VTR do periferních oblastí můžeme zde učinit prakticky jen několik poznámek, nicméně důležitých. Je třeba ukázat alespoň stručně, že i pouhé dílčí pronikání prvků VTR může mít pro třetí svět významné důsledky. Kromě toho se zde vyjadřujeme k názoru,¹¹⁾ několikrát u nás vyslovenému, že VTR prakticky vývoj ve třetím světě neovlivnila.

VTR, která se stala hybnou pákou nebývalého rozvoje vyspělého světa, ukazuje možnosti budoucího racionálnějšího řešení otázek rozvoje též ve třetím světě, a nejen tam (i v ČSSR). Sociálně ekonomická struktura a společenská nadstavba v nevyspělých zemích však vytvářejí nedynamický organizmus, a proto představují soustavu překážek, které stojí v cestě industrializačnímu úsilí, a tím více pronikavším prvkům VTR. Aplikace vědeckého poznatku, technická změna, uplatnění účinných léčiv a jiné prvky velmi často uvádějí do pohybu menší nebo větší společenský úsek, přičemž ostatní úseky zůstávají v klidu. Takové dílčí zásahy plodí v RZ řadu poruch reprodukčního procesu a nerovnovážných stavů. Můžeme si je ilustrovat na několika příkladech.

Prvky VTR pronikají do RZ mnohými kanály a sdělovacími prostředky. Šíření vědomostí a informací slouží solidně a nejsystematičtěji vědecká, technická, školská a jiná odborná spolupráce. Ta však nemá tak působivý účinek jako transfer méně solidních a méně systematických informací umožněný rovněž prostředky VTR, a to v masovém měřítku. Je to podstatně intenzivnější tok informací zprostředkovaný telekomunikační družicí, televizí, transistorem, rádiem, filmem a jinými moderními sdělovacími prostředky. Převratným pokrokem zde je, že na rozdíl od tisku a knih je tato forma informací více méně srozumitelná i nejširším, tj. negramotným masám, může mít atraktivní podobu a zasahuje nejdlehlší končiny často nezávisle na rozvodu elektřiny a dopravní sítí. *Intenzivní příliv informací a větší mobilnost obyvatelstva pomocí moderních dopravních prostředků mají své kladné i negativní důsledky.* Na jedné straně šíří v masovém měřítku vědomosti, osvětu a burcuje touhu a úsilí po sociálním pokroku, na druhé straně vyvolávají jednostranné a často zkreslené představy (pomocí filmů) o civilizovaném světě, které se projevují v *Duesenberryho demonstračním efektu*, ve snaze napodobit vyšší životní úroveň příslušníků vyspělé země v roli konzumenta, avšak nikoli v roli výrobce. Zpráva generálního sekretáře¹²⁾ předvídá, že telekomunikační družice ještě více podnítl ambice napodobit konzumní zvyklosti a způsob života vyspělých zemí. V daném vývoji tkví *paradox rozvoje* záležející v konfliktu mezi aspiracemi a nedostatečnými zdroji k jejich uspokojení. Je však současně otázka, zda bychom nemohli daný problém formulovat jako *konflikt mezi aspiracemi a nedostatečným úsilím získat a využít zdroje k jejich uspokojení.*

Jiný prvek VTR výrazně zasahuje ve třetím světě pole hygieny a farmacie a zdravotnictví vůbec. Investice k získání pitné vody, budování kanalizací, vakcínace a jiné akce proti epidemiím, boj proti malárii, pasterizace a konzervace potravin a nápojů, výroba antibiotik a jiných účinných léků a využití jiných vědeckých poznatků přispěly k podstatnému snížení kojenecké a dětské úmrtnosti a k prodloužení průměrné délky života. V podstatě tato opatření *zvyšují populační explozi*, aniž se současně stejně podstatně zvyšuje zaměstnanost, tempo růstu národního důchodu, výroba potravin, vzdělání a jiné.

¹¹⁾ Viz konference „Člověk a společnost ve VTR“, Mariánské Lázně, 1.—6. dubna 1968, dále Seminář pro výzkum společenských a lidských souvislostí VTR, ÚMPE, leden 1968.

¹²⁾ R. Prebisch, *Towards a Global Strategy of Development*, New York 1968; I D/3 Rev. 1, s. 2.

Usnadnění masivního přílivu informací právě tak jako *využití vědy* ve zdravotnictví *vedlo* svým kladným dílčím efektem současně k *nerovnovázným stavům*, kdy zrychlený populační růst, aspirace k vyšší životní úrovni, potřeba rychleji zvyšovat dovoz, získávat značné sumy kapitálu na investice do vyspělé techniky atd. se dostávají do předstihu před možnostmi získat zdroje, kterými lze všechny tyto nároky krýt. Tento předstih (nebo nerovnováha) je v podstatě důsledek nerovnoměrného, spíš dílčího a nekomplexního pronikání prvků vyspělé techniky a VTR do periferních oblastí. R. Prebisch dospívá u tohoto problému k logickému závěru, že je při jeho řešení *nutné uplatnit globální přístup* a globální politiku. K tomuto závěru již dospěla řada odborníků, a je to proto dnes poznatek všeobecně uznávaný.

Jinou otázkou je, které hlavní zdroje, faktory a strukturální změny mají tvořit náplň této globální strategie. V koncepcích znalců již v této otázce shoda nebude.

Pojetí globální strategie je u Prebische charakterizováno důrazem na nutnost provést rozsáhlé (globální) změny, které umožní zavádění vyspělé techniky a „disciplinu“, jež zajistí efektivní využití této techniky a spravedlivou distribuci jejích plodů mezi veškerou společností.

Tato formulace je příliš obecná a vágní. Prebisch dále vysvětluje konkrétněji v kapitole V,¹³⁾ že za akceleraci rozvoje nese nevyhnutelnou zodpovědnost příslušná země, aby však to bylo provedeno efektivně, je nutné přistoupit k mezinárodní spolupráci. To znamená, že „průmyslová centra“ se musí účastnit spolupráce mnohem intenzivněji a systematictěji. Strategie se musí zaměřit na řešení *tří hlavních problémů*, jimiž jsou: 1) vytrvalý sklon k externí nerovnováze, 2) nedostatek úspor, 3) externí ekonomická zranitelnost.

Uvedené tři problémy (překážky) jsou údajně ve svém úhrnu hlavními příčinami nedostatečného dynamismu. Je nesporné, že tyto překážky k hlavním příčinám patří. Je však stejně nesporné, že tímto výčtem nejsou vyčerpány všechny podstatné překážky ekonomického rozvoje. Vědecká fronta není jednotná v tom smyslu, že by volila pro existující překážky přesně totožné formulace, avšak i přes rozdílné formulace se jednotliví odborníci v jejich výčtu příliš neliší. Proto i kdybychom se přizpůsobili autorovu pojetí a převzali formulace uvedených tří překážek, museli bychom je doplnit ještě nejméně o další dvě: 4) o *nedostatek ředitelských a jiných kvalifikovaných sil* (nehodná struktura zaměstnanosti), 5) o *bariéru institucionální*.

Bylo by účelné zkoumat též důležitost nevhodné struktury kapitálových zásob a produktu, dále náboženské, ideologické a nadstavbové překážky v širším smyslu. Připustíme však, že autor má zde na mysli pouze vnější podmínky ekonomického růstu, a proto abstrahujeme též od bodu 5, tj. bariéry institucionální.¹⁴⁾ V tomto případě nám však stále ještě *zůstává otevřena otázka teoretického docenění úlohy lidského činitele*, zejména kvalifikačního faktoru v procesu společenského rozvoje. Prvořadý význam kvality lidské práce jsme prokazovali v různých souvislostech v celé studii a nemusíme proto věc dále rozebírat. Dlužno pouze dodat, že kvalitativní rozvoj lidského činitele nemůže být řešen pouze vnitřními silami. Bylo by to nepřipustně zdlouhavé. Zahraniční pomoc a *mezinárodní spolupráce zaměřená na rozvoj lidských zdrojů třetího světa (2/3 lidstva)* by měl být mezi *prvořadými problémy*, na které se zaměřuje *globální strategie*. Při jeho podcenění by tato strategie nebyla globální a byla by ostatně v rozporu s tendencemi světového hospodářství, kde roste význam mezinárodního transferu pracovních (kvalifikovaných) sil, vědomostí, licencí a zboží náročného na kvalifikovanou práci.¹⁵⁾

¹³⁾ R. Prebisch, cit. d.

¹⁴⁾ Tato abstrakce je sotva přípustná.

¹⁵⁾ Studie generálního sekretáře a jiné materiály KOR věnují značnou pozornost

Nároky na kapitál

Zaměření a malý rozsah studie nám zde zužuje zorný úhel především na rostoucí hlad po kapitálu v souvislosti se zvyšováním technických parametrů investic. Je to opět jeden odraz VTR a jeho důsledky na trhu kapitálu.

Je třeba předeslat, že v RZ hlavní a masivnější proud investiční činnosti bude ještě dlouho směřovat do výrobních jednotek malé a střední velikosti, většinou nenáročných na vyspělou techniku a vysoce kvalifikovanou práci. Ve svém úhrnu však již pouze tato oblast odčerpává většinu domácích úspor, vložený kapitál je často uložen málo efektivně, někdy tato sféra zvyšuje nároky na dovoz a naopak ve vývozu neobstojí v soutěži se zahraniční konkurencí. Některé malé podniky jsou zase velmi efektivní. Po uspokojení převažující sféry drobné a části střední výroby zbývá většinou nevypělých zemí za daných poměrů jen malá část domácích úspor, kterou lze přeměnit v investice do infrastruktury (často technicky náročné) a do vyspělé velkovýroby. Tato sféra, která klade nároky na vědomosti a vyspělou techniku, staví před společnost řadu vážných problémů, z nichž uvedme alespoň problém urychleného zvyšování míry akumulace a její snadnou přeměnu v investice, krytí rostoucích nároků na dovoz investic a surovin a zvýšenou poptávku po zahraničním kapitálu a pomoci, která je uspokojovaná jen částečně. To je první skupina problémů, kterou KOR velmi zdůrazňuje. Je zde však ještě druhá skupina, která již nestojí tolik v popředí zájmu KOR. To jí však neubírá na důležitosti, ani z hlediska mezinárodních vztahů. Zejména to je otázka účinnosti investic, asimilace vyspělé techniky a správného odhadu absorpční kapacity pro kapitál domácí i zahraniční. V neposlední řadě jde o určení faktorů, které mohou rychleji absorpční kapacitu zvyšovat, o otázky správného výběru techniky a o mezinárodní spolupráci, ať na poli výchovy kvalifikovaných sil nebo jiné vědecké a technické pomoci, o zajišťování komplexnosti projektu atd.

Vzájemná vazba všech uvedených (a dalších neuvedených) problémů, a proto naléhavost skutečně globálního přístupu k jejich řešení nám zřetelněji vynikne ještě dalším pohledem na věc.

Z trendů mezinárodního pohybu kapitálu je patrné, že celkový čistý příliv dlouhodobého kapitálu do rozvojových zemí vzrostl v letech 1961—1964 ze 7,5 miliard dolarů na něco více než 8 miliard dolarů. Růst pak pokračoval dále, na 9,7 miliardy dolarů v roce 1965, načež v roce 1966 mírně poklesl na 9 miliard dolarů.¹⁶⁾ Vzrostl především příliv veřejného bilaterálního a multilaterálního kapitálu. Oba zdroje dosáhly v roce 1964 6,1 miliardy dolarů, tj. více než $\frac{3}{4}$ veškerého kapitálového přílivu. Soukromý kapitál, který se soustřeďoval především do naftového průmyslu, představuje sumou 2 miliardy dolarů pokles proti 2,4 miliardy dolarů v roce 1961, i když od roku 1962 můžeme pozorovat jeho mírný absolutní vzestup.¹⁷⁾

Na rostoucí přílivu veřejného kapitálu se podílela především Asie, která sumou 2,9 miliardy dolarů soustřeďovala na svém území plně $\frac{2}{3}$ tohoto kapitálového toku (5,9 miliardy dolarů). Příliv do Latinské Ameriky a Afriky rostl jen mírně. Rostoucí pronikání veřejného kapitálu do Asie není dáno pouze velikostí kontinentu a jeho významnými lidskými a hospodářskými zdroji. USA sem soustřeďují svou pozornost též z důvodů politických a vojenských.

K intenzivnějšímu přílivu veřejného kapitálu do rozvojových zemí dochází

lidskému a kvalifikačnímu faktoru. Avšak to, že není uveden v základních a nejobecnějších souvislostech a formulacích (například při taxativním vyjmenování hlavních problémů rozvoje) vzbuzuje u čtenáře dojem, že zmíněná globální strategie není ještě zcela ujasněna.

¹⁶⁾ TD 7 Supp 1, dále TD 39 Supp 1.

¹⁷⁾ *International Flow of Long-term Capital and Official Donations 1961—65*, UN, New York 1966, s. 28.

však též z čistě ekonomických motivů. V rozvojových zemích není dostatečně vybudován systém odborného školství, energetiky, vodohospodářství, dopravy a jiných úseků infrastruktury.

Bez těchto zařízení by nepřinášely investice soukromého kapitálu dostatečně atraktivní zisky. *Veřejný kapitál* uložený v málo lukrativních investicích (v infrastruktuře) *razí proto cestu zahraničnímu soukromému kapitálu* a jeho honbě za vyššími zisky.

Stupňovaný příliv zahraničního kapitálu má nepříznivé důsledky pro platební bilanci mnohých rozvojových zemí. Podle odhadů IBRD (Mezinárodní banky pro rozvoj a rekonstrukci) činily v rozvojových zemích přírůstky veřejných dluhů (nezahrnuté soukromé dluhy) 2 až 3 miliardy dolarů ročně. *Málo příznivé podmínky*, za jakých jsou úvěry poskytovány, a často též jejich *málo efektivní využití vedou k akumulaci zadluženosti*. Tím roste též břemeno spojené s *umořováním dluhů*. V letech 1965—1966 například platby RZ na úroky a amortizaci do zemí DAC¹⁸⁾ pohltily 45% btto půjček z dané oblasti.

Vývoj ve třetím i v ostatním světě vytvořil několik paradoxních situací. Příliv kapitálu do rozvojových zemí roste jen mírně a přitom plodí stále větší a neúnosné břemeno splátek. Přes tyto důsledky zadluženosti dosavadní příliv kapitálu nevyspělé země neuspokojuje, požadují podstatně více. VTR totiž modifikuje dnešní technickou základnu industrializace též v rozvojových zemích v tom smyslu, že investice na hlavu jsou nyní podstatně vyšší než v 19. století, kdy důchod evropských zemí byl přibližně na úrovni dnešních rozvojových zemí. Východisko se hledá ve zvýšení úvěrů při podstatně zlepšených podmínkách, za kterých jsou poskytovány. Příliv je však zvyšován jen mírně při dnešních podmínkách, a proto je iluzorní, že by ho vyspělé země zvýšily podstatně při podmínkách pro sebe zhoršených, tj. za nízké úroky, případně bezúročně, při prodloužení doby splatnosti na 30, 50 i více let, při splácení v národním (měkké) měně (ve zboží) atd.

Uvedené požadavky jsou v nejlepším případě jen částečně reálné. Je to v podstatě proto, že hlavní příčinou jmenovaných potíží je znehodnocování kapitálu a jeho nízká efektivnost. Proto je třeba obrátit pozornost na významnou rezervu zvyšování efektivnosti domácího i zahraničního kapitálu. Rozvojové země požadují podstatně zvýšení zahraničního kapitálu, avšak překročí-li se tím jejich absorpční kapacita, může toto zvýšení naopak znamenat snížení výnosnosti a jeho odliv. Bez kooperujících faktorů, které by zajistily alespoň mezní výnosnost dodatečného kapitálu, nelze uspokojit zbožné přání vyššího kapitálového přílivu.

Propast, která dělí nevyspělý svět od vyspělého, se dosud prohlubuje na všech významných hospodářských úsecích. Třetí svět dosud zmenšuje svůj podíl na světové tvorbě vědeckých poznatků, kvalifikovaných sil, má strukturální a institucionální bariéry a v důsledku toho se zmenšuje jeho podíl na světové tvorbě důchodu, kapitálu, zboží náročného na kvalifikovanou práci, na objemu světového vývozu atd. Tyto rozdíly jsou a zejména budou zdrojem mezinárodního napětí, jsou svědectvím narůstání rozporu „chudí — bohatí“. Napětí bude ke všemu dramatizováno populačním výbuchem a jeho předstihem před růstem ostatních, ekonomicky významných faktorů.

Nebezpečí situace se dostává pomalu a opožděně do povědomí světové veřejnosti a jejích autorit a potřebný předstih vědeckého poznání na tomto úseku není. Proto dochází opožděně a váhavě k mezinárodní spolupráci na

¹⁸⁾ Development Assistance Committee of the OECD (většina západoevropských zemí plus USA).

řešení daného rozporu. Třetí svět zdaleka nevyčerpal zdroje, které má on sám a ostatní svět k dispozici. Z hlediska světového hospodářství nevytěžil dostatečně z bohatství světového poznání, z mezinárodního pohybu pracovních sil, kapitálu, zboží a jiných hodnot zde vytvářených.

Přístup k nim je třeba umožnit, a proto práce na globální strategii může být významným praktickým i teoretickým přínosem.

SOUČASNÉ PROBLÉMY MEZINÁRODNÍHO MĚNOVÉHO SYSTÉMU

Jaroslav Velíšek

Charakter poválečného měnového uspořádání v kapitalistickém světě se stal předmětem diskusí ještě za druhé světové války. Za základ jednání konference o měnových a finančních otázkách poválečného uspořádání kapitalistického světa, která se konala v roce 1944 v Bretton-Woods v USA, byla přijata koncepce W. D. Whitea. Její princip záleží v tom, že 1) jediná kapitalistická měna — americký dolar — je podle zákona pro cedulové banky ostatních států směnitelná za zlato; 2) ostatní kapitalistické měny jsou volně směnitelné mezi sebou za pevné kursy a prostřednictvím dolaru jsou potom směnitelné za zlato.

Opěrným sloupem tohoto tzv. standardu zlaté devizy je tedy americký dolar, za nějž jsou ostatní měny kapitalistických států volně směnitelné podle neměnné parity. V myšlence volné směnitelnosti za dolary a v úsilí o stabilitu kursu jsou skryty především zájmy USA. Stabilita kursů má chránit americký vývoz před nebezpečím devalvace ostatních měn a směnitelnost má zajistit volný transfer důchodů z vyvezeného kapitálu a možnost převodu exportních příjmů z cizí měny na dolary.

Uskutečnění standardu zlata a rezervních měn se v poválečném vývoji kapitalistických států setkalo se značnými překážkami. V prvním poválečném období, tj. asi do roku 1949, byla nejzávažnějším problémem stabilizace měn a měnových kursů. Další závažnou překážkou uskutečnění standardu zlata a rezervních měn bylo vázané hospodářství, existující téměř ve všech kapitalistických zemích. Podmínky pro volný platební styk byly v západní Evropě vytvořeny až v letech 1958—1959. S problémem plné směnitelnosti a se stabilizací kursů svých měn vůči dolaru se dosud potýká většina mimoevropských kapitalistických zemí.

Dohodou z Bretton-Woods byl zřízen Mezinárodní měnový fond (IMF) jako stálá instituce, vybavená prostředky ve zlatě a devizách, jejímž hlavním úkolem je podpora mezinárodní měnové součinnosti tím, že napomáhá vytvoření a upevnění standardu zlaté (dolarové) devizy. Každý členský stát Fondu je totiž povinen vyjádřit počáteční paritu své měny buď ve zlatě, nebo v amerických dolarech.¹⁾ Dohoda dále stanoví maximálně přípustné odchylky kursů od parity. Každý člen Fondu se zavazuje podporovat kursovou stabilitu, udržovat řádná devizová ujednání s ostatními členy a zabraňovat soutěživým změnám v devizovém kursu. Ke změně počáteční parity může dojít pouze na návrh člena a po souhlasu Fondu. Nepřesahuje-li změna 10% počáteční parity, nevnese Fond námitky (do těchto 10% se však počítá jakákoli změna od vzniku Fondu). Členská země může změnit paritu bez souhlasu Fondu jen tehdy, jestliže tato změna nemá vliv na mezinárodní transakce členských zemí.

¹⁾ Měnová parita vyjadřuje úřední poměr měnové jednotky jedné země vůči měnové jednotce druhé země na základě v nich obsaženého množství zlata. Měnová parita může být stanovena také zákonem stanovícím poměr té které národní jednotky vůči zlatu.